

## Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyumu

Adnan MEMDUHOĞLU\*

TDV İslam Ansiklopedisi'nin (İSAM) organizesiyle 14-17 Nisan 2005 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan sempozyumun ilk günündeki sabah oturumunda protokol konuşmaları yapıldı. İSAM adına konuşan M. Akif Aydın şu konulara değindi: Asırlardır her alandaki değişim, dini ilimlerde de, kurumlarında da etkisini göstermiştir. Bugün geçmişi ihmal etmeyen, ancak tarihsel olanı olmayandan ayırıp yeniden üreten dini ilimlere ihtiyaç vardır. Ürettiklerimizi de günün "Sosyal psikoloji" esaslarına dikkat ederek üretmeliyiz.

Arkasından söz alan M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı Mustafa Fayda dini ilimlerin her birisinin bu gün için "Tarih Metodolojisi" üretmeye ihtiyacı olduğunu vurguladı.

Protokolün son konuşmacısı Diyanetten sorumlu Devlet Bakanı Mehmet S. Aydın da özetle şunları dile getirdi. "Bu gün bilgi bir eşya gibi üretiliyor ve pazarlanıyor... Değişme ve süreklilik her zaman eşit değil ama paralel gitmesi gereken unsurlardır... Dini ilimler deyince, dini ilimlerin ihyası deyince, Gazali ve ihyası aklımıza gelmektedir. Gazali döneminde bilgi yok değil, zayıf değil; ancak dağınık ve karışık. Bilgiyi derleyip toparlayamıyorsanız, problemlerinizi onunla çözemezsiniz, o bilgiyle "siz" olamıyorsanız, o bilgi "sizin" olamıyorsa, fazla olmasının pek bir kıymeti yok. İşte Gazali dini olan ile olmayanı ayırmaya; çok fazla ve karışık durumdaki bir bilgidense bizim olan bilgiyi ihya etmeye çalışması bu yüzdendir.

Öğleden sonraki birinci oturumun başkanlığını Hayrettin Karaman yaptı. Tebliğ "Batı Medeniyeti İçerisinde İslami İlimler Mümkün müdür? Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meselelerine Temelli Bir Bakış" başlığını taşıyordu. Tebliği sunan Tahsin Görgün şu soruların cevabını aramaya çalıştı: "İslam Medeniyetini terk ederek Müslüman kalmak mümkün müdür? Dini ilimleri terk etmeden Batılı olmak mümkün müdür? Dini ilimleri terk ederek Müslüman kalmak mümkün müdür? Batı medeniyeti içinde Müslüman olarak kalabilir miyiz?" Araştırmacı konuyu, Batıdan Descartes, İslam dünyasından Molla Fenari'ye ait seçili metinlerden hareketle ele aldı. Bu mukayeseye göre Descartes bilgi ve metodu, sadece bireyin yarattığı bir olguya ve tecrübeye indirgemektedir; oysa Fenari'ye göre bilgi ve Metod, insan tarafından üstlenilir, sürdürülür ve nihayet bu bilgi ve Metod insanı müktedir kılar. Araştırmacıya göre Batıcılık artık bitmiştir; çünkü hem Batılılaşabileceğimiz kadar bunu yapmışız, hem de Batının dünya insanına sunabileceği bir 'gelecek va'di' kalmamıştır. Ona göre bir yandan Batı medeniyeti ile hesaplaşmak,

\* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, amemduh@hotmail.com

diğer yandan dini ilimlerle uğraşmak durumunda olan ilim adamlarının vazifesi; “Kartezyen bir Vaz-ı Cedid değil, Fenari’vari bir Keşf-i Kadimdir” (Bu söz Ahmet Naim Efendiye aittir). “Bu gün hatırlamamız gereken en önemli nokta, ilk elde dini ilimlerin meselelerinin “epistemolojik” ve dolayısıyla “metodolojik” olmadığı; belki “varoluşsal” bir mesele olduğudur. Dini ilimlerin gereği gibi yapılması da, Müslümanca varolmanın ancak dini ilimler üzerinden ve bunlar yoluyla olacağını fark edilmesiyle başlayacaktır. Bu da bizi son zamanlarda girdiğimiz yol olarak din hakkında konuşan ilahiyatçılar veya ilim adamı/araştırmacılar olmaktan çıkararak, tekrar dini bilgi üreten din alimleri olma yoluna sevk edecektir.”

Birinci tebliğin ilk müzakerecisi olan Yaşar Aydın, tebliğciye şu soruları sordu: “Tebliğde gelenek kavramı niçin kullanılmıyor? Kur-an ve Hadis’in dışında dini belirleyen kriterler nelerdir? Geçmiş olanı bilâ kaydu şart idealize mi ediyorsunuz?” İkinci müzakereci Burhaneddin Tatar ise Modernite ile yüzleştğinde dini ilimlerin geleceğe yönelik projeler üretmede zayıf düştüklerini, dini anlamının geçmiş klasik metinleri anlamaya indirgenemeyeceğini, aksi takdirde gelecekte kopacağımızı; dini ilimlerin zaman içinde “geleceğe çağrı” boyutunu, mekan zemininde ise “siyasi” boyutunu göz ardı etmememiz gerektiğinin altını çizdi.

İkinci tebliğ “Bilim Bilimsel Yöntem ve İslam/İlahiyat Bilimlerinde (Ulûm-i Diniyye)Yöntem Sorunu” başlığını taşıyordu. Tebliğci Hasan Onat Müslümanların kendi geleceklere açısından yeni bir bilim paradigmasına ihtiyaçları olduğunu, ilahiyat alanında dünya kadar bilgi olduğu halde “bilimsel bilgi”nin çok az olduğunu, disiplinler arası yardımlaşma diyebileceğimiz interdisipliner eğilime dini ilimlerde de ihtiyacımız olduğunu vurguladı. Tebliği müzakere eden İbrahim Kalın hermenötüğün, İzutsu’nun da dediği gibi, yöntem olmaktan çok yöntem üstü felsefi bir düşünce olduğunu hatırlattı. Tebliğde ifade edilen, yeni bir bilim paradigması üretmenin bizi 19.ve 20. asır tartışmalarına tekrar geri götüreceğini, “objektiflik, nesnellik, tarafsızlık” idealinin ise bilimsel ve akademik değil, ahlaki olduğunu ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, bunların yerine “adil ve insafli” olmayı esas alabileceğimizi vurguladı. İkinci müzakereci Yasin Aktay ise tebliğciye yönelttiği eleştirilerinde tebliğde metnin içine sinmiş bir ideoloji olduğunu, tebliğin Protestanlıkta bilimselci görüşleri hatırlattığını ve adeta pozitivist düşünceye karşı, sosyal bilimleri yeniden bilimsel metod olarak önerdiğini ifade etti. Medeniyetin bir sonuç olduğunu, dolayısıyla bir hedef olamayacağını, Kuran’ın Müslüman’ın önüne koyduğu hedefin ise “iyi bir kul olmak” olduğunu söyledi.

Başkanlığını Bekir Topaloğlu’nun yaptığı 15 Nisan 2005’teki “AKAİD VE KELAM” oturumunun birinci tebliği İlyas Çelebi’ye ait olup, “Modern Dönem Kelam Çalışmalarının Temel Sorunları Üzerine” başlığını taşımaktaydı. Çelebi tebliğinde, kelam ilminin “kendini yenileyememe, yeni bir kelam sistemi ortaya koyamama ve bunun tabii sonucu olarak da misyonunu icra edememe gibi üç temel problemi bulunduğunu” söyleyerek, kelam ilminin geçirdiği yenileşme arayışlarının tarihini vermeye çalıştı. Sekiz maddede sıraladığı misyonu icra edebilecek kelamcı prototipinde; güçlü muhakeme, sağlam mantık, öğrenme aşkı, dil bilme, geleneği ve çağı bilme, taklidi reddetme, rahat imkanlara sahip olma, model oluşturma ve yöntem geliştirme gibi özelliklere sahip iyi yetişmiş insanla güzel hazırlanmış bir çerçeve programın meseleyi çözebileceğine işaret etti.

Tebliğ müzakere eden Yusuf Şevki Yavuz, tebliğde Kelam ilminin temel probleminin “yenileşme” gibi gözüküğünü ifade etti. Keza Kelamın bilgi kuramının tartışılması gerektiğini ortaya koyan tebliğdeki öneriye karşı, aslında Kelamın en sağlam ve güvenilir yönünün mevcut bilgi kuramı olduğunu, böylesi bir tartışma yerine modern, postmodern çalışmalardan buna ne katabileceğimizi, bu açıdan neler geliştirebileceğimizi tartışmamızın daha doğru olacağını söyledi.

İkinci müzakereci Adnan Aslan ise Kelami yenilik çabalarında ele alınan şahsiyetlerin görüşlerini sistematize eden tebliğdeki misyonu üstlenecek kelimacı prototipi için öne sürülen vasıflar yerine, mesela bir kelimacı örneği üzerinde (İzmirli İsmail Hakkı gibi), durulsaydı, idealin vakıya uygunluğu konusunda daha pratik fikir edinilebilirdi, dedi. Aslan, sunulan çerçeve programın, kelimacılığın bugün karşı karşıya olduğu krizi aşmaya yardımcı olacağı fikrini de çok parçacı bir yaklaşım olarak gördüğünü belirtti. Bundansa, evvela modernitenin Müslüman zihinlerde ve Müslüman toplumlarda ortaya çıkardığı problemleri, ardından bizzat bir problem olarak moderniteyi konu edinmemiz gerektiğini, diğer taraftan geri kalmışlığımızın, yaşadığımız tecrübe ve geleneğimizle ilgisi ya da ilgisizliğinin ortaya konulması gerektiğini vurguladı. İslami disiplinlerin yeniden inşası projesini sadece bir entelektüel mesele olarak göremeyeceğimizi, aksine bunun “varoluşsal” bir mesele olduğunu ifade etti.

İkinci tebliğ “Türkiye’de Son Dönem Kelam Çalışmaları: Gelenek ve Modernite Arasında Bir Arayış” başlığını taşıyordu. Tebliğci Mustafa SİNANOĞLU, öncü nesil (1950-1980 arası), ikinci nesil (1980’li yıllar), üçüncü nesil (1990’lı yıllardan günümüze) şeklinde üç dönemde incelediği belli başlı kelimacı şahsiyetlerle ilgili bilgilere yer verdi. Üçüncü dönemi ele alırken ilim adamlarını tek tek ele almak yerine bu eserleri çalışma konuları veya türlerine göre tasnif ederek her bir grup hakkında bir genel değerlendirme yoluna gitti: Kur-an’dan hareketle yapılan çalışmalar, bir kelimacı veya alim esas alınarak yapılan çalışmalar, tenkitli metin neşri veya klasik metin çevirileri... Sinanoğlu son olarak bazı tekliflerde bulundu: “Gelenegi kendi şartlarında tahlil etmek suretiyle iyi anlamamız, daha sonra da değişimi göz önünde bulundurarak varlık alanlarımızın her boyutuyla farkında olmamız...”

FIKIH VE FIKIH USULU Oturumunun başkanlığını M. Akif Aydın yaptı. “Modern dönemde fıkıh ilminin temel meseleleri” başlıklı tebliğde Eyüp Sait Kaya, modernleşme süreci içerisinde fıkıhın geçirdiği en önemli değişimin “fıkıhtan İslam hukuku”na dönüşmesi olduğunu, bu geçişin fıkıh ilminin modern dönemde karşılaştığı problemleri özetleyecek kadar derin ve önemli bir hadise olduğunu vurguladı ve şunu ilave etti: “Halbuki Batı medeniyeti sosyal bilimlere ortaya çıkarırken, İslam medeniyeti fıkıhı ortaya çıkarmıştır. Fıkıhı hukuka irca faaliyeti, ibâdât konularını ve fıkıhın diyani boyutunu hariçte bırakmıştır.”

Müzakereci Yunus Apaydın, bu sempozyumun bize üç imkanı sunabileceğine işaret etti: Geçmişin muhasebesi, akademik kimliğimizin araştırılması-tanımlanması, daha geniş anlamda kültürel ve varoluşsal kimliğe zemin hazırlayabilmesi. Tebliğciye de şu soruları yöneltti: “Bu güne kadar akademik fıkıh çalışmaları olarak fıkıhçılar ne yaptılar? Nasıl yaptılar? Ne yapmalıydılar? Nasıl yapmalıydılar? Fıkıh kendiliğinden hukuka dönüşmedi; biz dönüştürdük, neden?” Son olarak Yunus Apaydın, yöntem arayışını gözündeki gözlüğünü arayan ihtiyara benzeterek şunları söyledi: “Ya gözündeki gözlük yerinde duruyor, ya gözlük iyi görmüyor, yetersiz yahut bunun dışında başka sebepler olabilir.”

İkinci müzakereci İbrahim Kafi Dönmez, tebliğcinin “Modern dönemde Türkiye ve Osmanlı coğrafyasında yapılan akademik çalışmaları” konu edindiğini, böylece akademik dışı çalışmalar ile eğitime yönelik ve yasamaya yönelik çalışmaları dışarıda bıraktığını ifade ettikten, sonra fıkıhın Kıta Avrupası kavramlarıyla ifade edilerek hukuka dönüştürülmesinin kazanımlarından ziyade problemleri üzerinde duracağını söyleyen bir tebliğ ile karşı karşıya olduğumuza hatırlattı.

İkinci tebliğin başlığı “Günümüz Fıkıh İlminin Bir Problemi Olarak Fakihte Aranan Şartlar Bakımından Yeni Bir Değerlendirme” şeklindeydi. Tebliğ sahibi Hamza Aktan, müctehid ve fakihte aranan klasik ön şartların halen geçerliliğini

korumasına rağmen, bugün içinde yaşanan çağın da belli düzeyde bilinmesi ve pozitif hukuktan da yeterince haberdar olunması gerektiğinin üzerinde durdu. Şükrü Özen tebliği müzakeresinde fakihite arana şartlara özgün bir şart gibi eklenen “kendi zamanının sosyo-ekonomik durumunu bilmenin”, aslında klasik fukahannın da sahip oldukları ve kendi dönemlerinde uyguladıkları bir şey olduğunu belirtti. Diğer taraftan fıkhi çalışmalarda sosyal bilimlere dikkate alınmanın/esas alınmanın çok sayıda problemi beraberinde getireceğini hatırlattı. Özen; kendisine ait farklı bir öneride bulunarak; fakihin günümüzde dil, bilgi, bilim felsefesi öğrenmesinin, mevcut hakim dünyanın dışında, farklı dünyaların farkına varıp kendi dünyamızı kurmaya yardımcı olacağını da ifade etti.

Murtaza Bedir ise fikhın tarih boyunca değişim ve gelişim içerisinde olduğunun altını çizdi ve tebliğde kıyasa haksızlık yapıldığını düşündüğünü ifade etti.

16 Nisan 2005'teki “HADİS VE HADİS USULÜ” konulu oturumun başkanlığını ise Raşit Küçük yaptı. Küçük, İslam dünyası olarak içinde bulunduğumuz sıkıntıların, Batı ile hesaplaşmadan ve yenilgi psikolojisini yaşamaktan kaynaklandığını ifade etti. Birinci tebliğde Mehmet Görmez, ilk dönemlerde ilim deyince akla hadis geldiğini, hadisçilerin de sadece teknik anlamda hadis ilmiyle uğraşmayıp aynı zamanda fıkıh vs ile de ilgilendiklerini ifade ettikten sonra şu önerilerde bulundu: 1. Her ilmin hadis ile ilgili yaptığı çalışmalar hadisçilerce toplanmalı, hadisçilerin yaptıklarıyla cem' edilmelidir. 2. Her ilmin hadis ile ilgili ortaya koyduğu prensipler ve kavramlar, disiplinlerce yapılmış birer ictihadi faaliyet olarak ele alınıp değerlendirilmelidir.

Tebliği müzakere eden İbrahim Hatipoğlu, modern dönemde “Batılılarca ihdas edilen sünnet” ile klasik anlayıştaki “geleneksel sünnet” arasında tezat olduğunu, M. Hamidullah, F. Sezgin gibi zevatın yaptığı isnat tetkikleri çalışmalarının maalesef devam ettirilemediğini hatırlattı. Mehmet Özşenel de müzakeresinde, meselemizin varoluşsal olduğuna vurgu yaparak şu soruları sordu: “Kimliğimizi kaybettiysek onu doğru yerde mi arayacağız? Yoksa kaybettik nasıl olsa, deyip, kimliksiz mi kalacağız? Ya da başkalarının kimliğine mi bürüneceğiz?”

“Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri” başlığını taşıyan ikinci tebliğde Selahattin Polat, modern dönemde dünyada ve Türkiye’de hadis ilminin durumu ve hadis ilminin sorunları üzerinde durdu. Tebliğinin sonunda sunduğu önerilerde; “hadiste metin tenkidi konusunun sadece söylemde kalmaması gerektiğinin, bu konuda teorik ve pratik çalışmaların arttırılmasının, hadis ilminin hayatla irtibatının kurulması için her düzeydeki resmi ve özel, kurumsal ve gönüllü eğitim çalışması yapılmasının, yönteminden eğitim malzemesine kadar sorunların yeniden ele alınıp tartışılmasının” önemine işaret etti.

Tebliği müzakere eden Mustafa Ertürk, başlığın “Modern Dönemde Türkiye’deki Hadis Çalışmaları ve Bunların Bazı Meseleleri” şeklinde olmasının daha uygun düşeceğini ifade etti. Tebliğ metninin uzun ve detaylı olması, tebliğin ismi ile muhtevasının mutabık olmaması, kaynak gösterimindeki çeşitli problemler gibi tebliğe yönelik bazı eleştirilerde bulunan Ertürk, tebliğin, günümüz Türkiye’sindeki hadis çalışmalarını ve buna bağlı bazı problemleri dile getirme noktasında bizleri yeniden düşünmeye ve sorumluluğumuzu hatırlamaya vesile olduğunu da ifade etti.

Ayhan Tekineş ise müzakeresinde hadislerin anlaşılmasında tarih nosyonunun gerektiğini ama yeterli olmadığını ve tebliğdeki “tüm İslami ve sosyal bilimlerin dikkate alınarak arka planın anlaşılıp inşa etmeyi teklif eden” görüşe ihtiyatla yaklaştığını ifade etti. Tarihsel eleştiri ile hadislerin ele alınmasının pek çok problemlere yol açacağını, inşa edilen metnin de bizim tercihlerimizi yansıtacağını dile getirdi.

TEFSİR VE TEFSİR USULÜ oturumunu Mustafa Çağrı yönetti. “Din Bilim-

leri ve Çağdaş Sorunları Üzerine” başlığını taşıyan tebliğinde Mehmet Paçacı, “İslam dininin en başında belirlenmiş temel inanç ilkelerinin ve ibâdât gibi vazgeçilmez unsurlarının tartışmasız olarak kabulü ve güçlendirilmesinin, bunların sekülerizmin egemenliği ve oryantalizmin baskıları altında tartışmaya açılmaması ve yıpratılmaması gerektiğinin, dinin değişebilen tarafının ise yabancı bir iradenin yönlendirmesi ve yabancı öncüller ile değil, kendi dinamiklerimiz temelinde elde edilen öncüller ile oluşturulmasının” altını çizdi. “Böyle olduğu takdirde yöntem ve bilgi disiplinlerinin araçsal bir konumda olacağını ve öngörülen doğru hedeflere geleneksel alet ilimlerinin yanı sıra yeni araçsal disiplinleri kullanmak suretiyle de gidebileceğimizi; kaynakları yorumlamada usûl-i fıkhnın, ulûm-i Kur-an ve ulûm-i hadisın önerdiği yöntemlerin yanı sıra günümüz beşeri disiplinlerinin de kullanılması gerektiğinin” önemini belirtti.

Tebliği müzakere eden M. Emin Maşalı, içe dayalı değişim talebinde bulunan tebliğde verilen “evlilikte esas olanın tek eşlilik olduğu” örneğinin bile Batılı seküler anlayıştan kaynaklandığına işaret etti. İkinci müzakereci Sadık Kılıç ise dini bilimlerin de doğrudan etkilendiği modern dönemdeki çağdaşlık kırılmasında, başta Kur-an bilimleri olmak üzere, dini bilimlerin asla vazgeçilemez rezervler olduğunu, geleneğin kurucu öğelerinin yeniden güncellenmesi, geleneğin red ya da kabulünde “İslami öz” ile “tarihi ve mahalli tanıklıklar konumunda olanlar”ın ayırt edilmesi ve yöntem olarak geleneğe ihtiyatlı ve eleştirel bir şekilde yaklaşılması gerektiğini belirtti.

İkinci tebliğ “Tefsir İlminden Tefsir Bilimine Geçiş Sürecinin Sorunları” başlığını taşıyordu. Tebliğci Halis Albayrak, tefsir çalışmaları dahil ilahiyat çalışmalarında bilimsel ve düşünsel olanla ilgili olarak alan ayırımına gidilmesi gerektiğini yöntemsel bir talep olarak ifade etti. Tebliği müzakere eden Ömer Türker, bu gün sosyal bilimlerde “nesnellığın” sağlanamayacağı görüşüne varıldığını, ayrıca sosyal bilimlerin yalnız tasviri değil, aynı zamanda değer koyan bir konumda da olduğunu ifade etti. İkinci müzakereci Abdülhamit Birışık ise tebliğe yönelik tavdih, tenkit ve öneriler içeren müzakeresinde tebliğciye; “ilimden bilimselliğe geçiş neden gereklidir? Bundan kasıt nedir? Tefsirde hedef kitlesi kimlerdir? Yöntem olarak sosyal bilimler metoduyla elimizdeki Kur-an metnine sanki bir obje gibi nesnel yaklaşımla bakmamız nasıl önerebilmektedir?” sorularını yöneltti.

17 Nisan 2005’teki “TASAVVUF” oturumunu Mustafa Fayda yönetti. “Modern Dönemde Tasavvuf Tarihi Araştırmaları ve Problemleri” adlı tebliğ sahibi Mustafa Kara, “Modern dönemi ne zamandan başlatmak gerekir?” sorusunu sorarak tebliğine başladı. Daha sonra bunun miladını eserlere ve müesseselere göre tespit ederek eser ve müellifleri üzerinde durdu. Kara, tebliğinin sonunda; “Bugüne kadar neler yapıldı? Nasıl yapıldı? Seviye nasıl? Bundan sonra neler yapmak gerekir?” şeklinde sorular sorarak cevaplarını vermeye çalıştı. Tebliği müzakere eden Ekrem Demir, ilk dönemlerde tasavvufun teoriden çok pratiğini gördüğümüzü söyledikten sonra tebliğde belirli ve sınırlı sayıda eserler ve müelliflerle yetinilerek daha nesnel ve eleştirel değerlendirmeler yapılabileceğini ifade etti. İkinci müzakereci Süleyman Uludağ ise tasavvuf disiplinindeki problemleri modern dönemlerden çok daha gerilere götürebileceğimizi ve bu problemleri de Türkiye’de, Türkiye dışındaki İslam Dünyasında ve müsteşriklerin çalışmalarındaki problemler olarak üç ana başlık altında ele alabileceğimizi söyledi.

İkinci tebliğin sahibi Mustafa Tahralı, “Din İlimleri ve Tasavvuf Araştırmalarında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı Esaslar Hakkındaki Düşünceler” başlıklı tebliğinde, dini ilimlerde her devirde karşılaşılabilen meseleleri ele alırken, “mümkün olduğunca objektif şekilde ölçüp-tartarak ve öncelikle eskiden söylenmiş olanları anlamaya ve mütevazı olmaya çalışarak hareket etmemiz gerektiğini” dile

getirdi. Müzakereci Kenan Gürsoy, Tasavvuf kültürümüzün önemi ve kazanımları üzerinde durdu. İkinci müzakereci Mehmet Demirci ise söz konusu tebliğ metni için bir tür tasavvuf düşüncesinin tanıtımı, hatta savunması denebileceğini, buna gerçekten ihtiyaç olup olmadığını sordu.